

“PERFORMANS TEORİ” BAĞLAMINDA SÖZLÜ KÜLTÜR ÜRÜNLERİ’NİN MÜZELENMESİ SORUNU ÜZERİNE BAZI GÖRÜŞ VE DÜŞÜNCELER

*Dr.Ruhi ERSOY**

Bildiride, Performans Teori’nin temel yaklaşımlarına göre, sözlü kültür ürünlerinin değerlendirilme kriterleri üzerinde durulacak ve söz konusu ürünlerin ele alınış biçimleri tartışılacaktır. Bu tartışmada iki yaklaşım ön plânda tutulacaktır. Bunlardan birincisi sözlü kültür ürünlerinin kendi bağlamında müzelenmesi fikri, diğeri ise söz konusu ürünlerden hareketle oluşturulacak yeni terkiplerin elektronik kültür ortamına aktarılarak medyada kullanılması fikridir.

1970’li yıllarda ortaya çıkan ‘Performans Teori’; gösterimci, bağlamsal ve icracı kavram diye Türkçe’ye çevrilmektedir. Başka bir ifadeyle, ‘Performans’ kavramı, ‘icra’ veya ‘gösterim’ anlamında folklorun işlevselliğini ön plâna çıkaran tüm yaklaşımları bünyesinde toplayan geniş bir şemsiye terim olarak da tanımlanabilir. Söz konusu bu yaklaşımla sözlü kültür ürünleri, ‘fosilleşmiş kültür’ değerlerinin ötesinde ‘yeni oluşan kültür’ değerlerini inceleyen bir disiplin olma hüviyetine kavuşmuştur (Williams1973, 3-16; Çobanoğlu: 1999, 258-264).

Söz konusu ettiğimiz bu kavram, metni anlamak için metnin anlatıldığı ortamı anlama fikrinden doğmuş, antropoloji çalışmalarının, sözlü kültür ürünlerine uyarlanmasıyla başlamış ve gelişerek günümüzdeki şeklini almıştır. Bu yöntem ve yaklaşımlar sayesinde sözlü kültür ürünleri yorumlanabilir hâle gelip anlam ve derinlik kazanmıştır. İnceleme konusu yapılan herhangi bir sözlü kültür ürününün hangi ortam ve şartlarda icra edildiğini göz önüne alarak çalışmalar yapan bu yaklaşım, icra esnasında; icra mekânı, icra tarihi, icra zamanı, icra nedeni, icra biçimi, icracı kimliği gibi unsurları context (bağlam) olarak ele alır ve söz konusu bu unsurları incelemeye dahil eder. (Ekici 1998: 106-120)

Sözlü kültür ürünlerine bu tarz yaklaşımlar sözlü kültür ürünlerini geçmişin kalıntıları olmaktan çıkarıp neden sonuç ilişkilerinin yorumlanarak değerlendirilmesine katkı sağlamıştır. Zîrâ sözlü kültür ürünleri, toplumun ortak malı olan hazır kalıpların deneyimleri pekiştirecek şekilde biçimlendirilmesiyle oluşan ve yazılı metinden yoksun olduğu için toplum belleğinde yüzyıllarca gelişerek varlığını sürdüren canlı organizmalar bütünüdür. Sözlü ürünler halkın bilincinde sözle biçimlendikleri için, sözün ilk kaynağı olan düşünce geliştikçe hazır

* Gaziantep Üniv. Fen-Ed. Fak. T.D. ve Edb. Böl. T.H.B. A.B.D. Öğr.Gör.

deyişlerin kullanımı da daha ince bir ustalık kazanarak ifade alanını genişletmiştir. (Ong 1995: 50-52).

Bilindiği gibi, sözlü kültürden maksat sadece sözle üretilen edebiyat değildir; sözlü kültür, insan yaşamının bütününe kapsayan, toplumun ve o toplum içinde fertlerin kendilerini gerçekleştirme sürecinin tamamını kapsar.

Sözlü kültür alanında yapılan çalışmaların bir sonucu olarak, zamanın ihtiyaçlarına göre yeni ürünler meydana gelmekte ve bu ürünler sadece köylülerde değil; toplumun bütün sosyal grupları arasında kendini göstermektedir. (Yıldırım: 198548) Sözlü kültür ürünlerinin söz konusu bu özelliği, onun canlı bir varlık olduğunu ve bu kültür içinde şekillenen insanların bu ürünleri canlandırdığı, hayatın canlılığı ile söz ve günlük hayat aracılığıyla bu ürünlerin yaşanan güne taşındığı ifade edilebilir.

Sadece metni kaydederek, ihtiyaç duyulan bütün tahlilleri yapabileceklerini farz etmekle halkbilimcilerin yanılgıya düştüklerini belirten Dundes, kaynak şahsın verdiği malzeme hakkında düşünce belirtmesinin çok nadir olarak teşvik edildiğini belirtir. Halbuki, bu husus, en çok teşvik edilmesi gereken bir özelliktir diyerek, kaynak şahıslara, anlattıkları malzemenin önemi hakkında ne düşündüklerinin sorulmasının önemini vurgular. Başgöz ise bu doğrultuda, kaynak kişinin repertuar çalışmasında ara sözün önemini vurgulayarak metnin anlaşılmasında arasözlerde saklı olan bağlamla ilgili detayların mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgular. (Başgöz: 2001, 86/105)

Diğer bir ifadeyle, sözlü kültür çalışmalarında; doku, metin ve bağlam arasındaki iç içe geçmiş ilişkiyi göz önünde bulundurmamak bir mecburiyettir. Bağlamda meydana gelen bir değişiklik dokudaki bir değişikliği açıkça etkilemektedir. En basit bir örnekle; bayan bir anlatıcı veya dinleyici, gelenek çevresinde kullanılması sakıncalı bir kelimeyi anlatıdan çıkarmasa da onu değiştirebilir. (Ekici: 1998)

Diğer taraftan sözlü kültür ürünleri, bir icra ortamında, teatral olarak, icra edilmekte, oynanmaktadır. Metin, söz konusu bu icra ortamının sadece bir unsurudur, ama icra ortamı sadece metinden ibaret değildir. İcra ortamında icracının hareketi, dinleyicisi, dekoru ve doğal olarak sergilenen icra/gösterim ve icra yeri de değerlendirilmeye alınma durumundadır. Sözlü kültür metinlerinin üzerinde yapılan çalışmaların asıl amacı, söz konusu bu metinleri icra edenleri ve icrasına katılanları, icra ortamını bir bütün halinde anlamak için olmalıdır.

Genel hususiyetleri hakkında bilgi vermeye çalıştığımız sözlü kültür ürünleri doğal bağlamında üretildiği andan itibaren toplumsal yaşamın dinamiklerini oluşturmaya başlamış-

lardır. Mitler, destanlar, masallar, halk hikâyeleri, halk inançları, bunlardan bazılarıdır. Söz konusu ürünler, yaşamlarını doğal ortamda sürdürdükleri yer ve zamanda pek çok sosyo-kültürel ihtiyaçlara cevap verip kültürde sürekliliği sağlamışlardır.

Günümüzde küresel ölçekte büyük bir hızla ilerleyen teknolojik gelişmeler, sözlü ürünlerin kültürel bir değer olarak yaşaması ve yaşatılması için nelerin yapılabileceği hususunda ulusal ve uluslararası bazı kurum ve kuruluşları harekete geçirmiştir. Söz konusu bu çalışmalardan birisi de bu ürünleri müzeleme fikridir.

“Müze” kavramı akla ilk önce, zaman içinde donmuş ve dondurulmuş kültürel göstergelerin sergilenmesi gibi bir düşünceyi getiriyor. Oysa yukarda da değindiğimiz gibi canlı bir organizma olarak karşımızda duran sözlü kültür ürünlerini nasıl olur da geçmişin kalıntılarının dondurularak sergilenmesi gerçeğiyle eş tutabiliriz.

Eğer sözlü ürünleri müzelemekten maksat, bu ürünlerin içerisinde adı geçen somut kültür ürünlerini sözelin somutu gibi algılayıp söz konusu bu objeleri bir araya getirip adına “sözlü ürünler müzesi” denen sözün sustuğu belleğin olmadığı bir müessese oluşturmaksa sorun çok kısa yoldan çözülür demektir. Yok eğer niyetimiz sözlü kültür ürünlerini bağlamıyla bir bütün olarak algılayıp, canlı bir gösterim olarak müzelemekse bu kez de daha başka sorunlarla karşılaşırız.

Örneğin adı müze olarak oluşturulacak bir mekânda, sözlü kültür ürünü kapsamına giren bir ürün olarak, gelenek temsilcisi aşıklara bu mekânda sürekli icrada bulundurduğumuzu düşünelim. Doğal icra bağlamından kopartılmış ve sun’î bir bağlamda icra yaptırılan bu sanatkarlar icrasını, performansını ne kadar doğal sergileme imkânına sahip olabilir ve bu durum yukarda bahsedilen sözlü kültür araştırma disiplini gerçeğiyle ne kadar uyumlu olur, tartışma götürür.

Söz konusu bu tarz uygulamaya; “müzeleme”, “koruma”, “sembolik olarak yaşatma”, “sergileme” denilebilir, hattâ bu tarz oluşturulacak icraya dayalı müzelerin kültürel birer gösterge olarak sembolleştirilip sunulmasının da olumlu işlevleri mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

Fakat eğer bizim asıl peşinde olduğumuz sözlü ürünün sürekliliği ve sıcaklığıysa, yapay olarak oluşturulan bu tarz icralar, kanaatimizce; gerek geleneğin devamına gerekse söz konusu icra edilen ürünün kişisel ve toplumsal işlevlerine çok sınırlı olarak katkıda bulunabilir.

O hâlde bu durumda bir taraftan folklor ürünlerini turizm maksatlı bir araya toplayarak sunma düşüncesinden kaynaklanan yapay bağlamlı icra mekânları oluşturulurken diğer taraftan da geleneğin asıl devamını sağlayacak olan sözlü kültür ürünlerinin yaşadıkları doğal bağlamlarında müzelenmesi eş zamanlı yürütülmelidir.

Bu durumu kısa birkaç örnekle somutlaştıracak olursak: Erzurum, Kars ve Kayseri’de yaşayan âşıklık geleneği geleneksel icra mekânı olarak herkesçe bilinen âşık kahvehânelerinde yaşamaktadır ve acıdır ki bu kahvehâneler kapanmaya yüz tutmuştur. Oysa bu mekânlar doğal bir müze olarak algılsa ve söz konusu bu mekânlar ve icracılar her konuda desteklenmiş olsalar buralar doğal müze olarak yaşatılabilir. Eğer maksat burayı tanıtmak ve kültürel bir gösterge olarak sunmaksa, yetkili merciler bu mekânları doğal müze formunda sunup, hattâ gelen ziyaretçileri doğal icra bağlamına katabilirler.

Diğer taraftan kutsal ağaç ve kutsal mekan kültürlerinden hareketle Anadolu’nun pek çok yerinde ziyaret ve ziyaret mekânları vardır ve bu mekânlar pek çok sosyo-psikolojik işlevler üstlenmektedir. Söz konusu bu mekânlar hangi il veya ilçe sınırlarındaysa oraların yetkilileri tarafından tespit edilip, temizlik ve bakım işlerinin yapılmasıyla koruma altına alınıp hem halk inançları ile ilgili bir ritüel müzesi olarak sergilenebilir, hem de yöre insanı üzerindeki sosyo-psikolojik rehabilite işlevi devam etmiş olur. Söz konusu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Öte yandan sözlü kültür ürünlerine bakışımız, toplumsal işlevini tamamlamış ve elektronik kültür hayatı karşısında yaşama alanını kaybetmek üzere olan ve her kaybolmaya yüz tutmuş kültürel unsurlara karşı yaptığımız bir muamele olan birer numunesini gelecek kuşaklara hatıra olarak saklamak şeklinde olmamalıdır. Bunun yerine, sözlü kültür ürününün geçirdiği evreleri göz önünde bulundurarak yazılı ve elektronik kültür ortamlarına uyum ve aktarım konusunda nelerin yapılabileceği tartışılmalıdır.

Uygarlık tarihinin gelmiş olduğu bu noktada dünya üzerinde kendi yerelini evrenselleştirme mücadelesi verip hakim güç olma yolunda ilerleyen her güçlü devlet, kendi ulusal birikiminden yola çıkarak ihtiyaç duyduğu kültür, sanat, turizm, sinema, reklam gibi pek çok alanda açılımlarını kendi folklor mahsûllerinden karşılamaktadırlar.

Şimdi kısaca ; Türk Sözlü Kültür mahsûllerinin çağın şartlarına göre değerlendirilerek, Türk toplum yapısının ihtiyaçlarını, kendi kaynaklarından karşılayabilme, muhafaza etme ve yeni terkipler oluşturup kullanarak yaşatma ilkesinden hareketle müze kavramına yeni bir form verme adına nelerin yapılabileceğine dair bazı görüşleri tartışmaya çalışacağız.

Öncelikle Türk sözlü kültür metinlerinden olan; destan, masal, halk hikayesi gibi ürünlerin senaryolaştırılarak filme çekilmesi birinci aşama olarak düşünülebilecek bir iştir. Zira bu konu ile ilgili 1950’li yıllarda ülkemizin Güney Anadolu bölgesinde sözel malzemele-
rimiz üzerinde çalışmaya yapan W. Eberhard şu tespiti yapmıştır.

“...Büyük bir ihtimalle, aşık hikayeleri,zamanla daha geniş kitlelere seslenen ve stil açısından Amerikan ve Avrupa modellerinden etkilenmiş, popüler romanlara dönüşecektir.Bugün gelişme iki yol izlemektedir...aşık hikayelerini kullanan, Türk film sanayii ve türkü-
lerle ilgilenen Türk müzik sanayii.bu gibi durumlarda 36 saatlik bir hikaye,iki saatlik bir film haline gelebilir ve bir türkünün üç dakikalık plak olabilmesi için bazı mısralarının atılması gerekir.Ülkenin sanayileşmesi gibi yeni gelişmeler doğrultusunda hükümetin aşık hikayelerini modernleştirerek bir propoganda aracı olarak kullanma girişimine henüz rastlanmamıştır.Bu gibi girişimler Sovyetler birliğinde gözlenirse de Türkiye de uygulanacak gibi görünmüyor.”
(Eberhard: 2002:6-7)

Eberhard’ın bu tespitinden sonraki yıllarda onun Türkiye için henüz söz konusu değil dediği sözel hikaye metinlerinin sinemaya uyarlanma meselesi kısmen de olsa gerçekleşmiştir Köroğlu, Battalgazi, Kara Murat gibi çekimlerle kalınmayıp Keloğlan, Kırk Haramiler gibi masal unsurlular da senaryolaştırılıp filme çekilmiştir.

Diğer taraftan, kolektif kimliğin inşasında halk terbiyesi ve ritüellerin medya metinle-
rine dönüştürülerek (Cantek: 1999, 5-14). Toplumsal dinamiklerin göstergesi olan ve ortak
duygu ve düşünceyi yansıtır toplum üzerinde milli romantik duyuş tarzını¹ geliştirecek metin-
ler uyarlama yolu ile medyada kullanılmalıdır. Bu konuda az da olsa TRT’nin söz konusu bu
tarz Klâsik Türk Romanlarını sinemalaştırma projesi oldukça anlamlıdır.

Fakat bu durum bununla sınırlı kalmayıp asıl ikinci aşama diye adlandırdığımız ve söz
konusu bu sözel metinlerden ilham alarak geleneğin doğasında var olan; gelişim, değişim ve
dönüşüme ayak uydurarak modern anlamdaki kültür ve sanat ihtiyaçlarına cevap verebilecek
yeni terkiplerin oluşturulması sağlanabilir.

Söz konusu bu durumla ilgili L.Degh şu tespiti yapmaktadır; “Halk bilimi olarak ad-
landırdığımız kavram, popüler medya sayesinde bütün topluma işlemektedir. Buna halk bilimi
denmesinin nedeni sadece modern tüketicilerin ihtiyaçlarına uyması için eski formların değiş-
tirilmesi değildir.Halkbilimi malzemeleri,gözlerimizin önünde bir çiçek gibi açarak ve kendini

¹ Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz; Şerif AKTAŞ, *Millî Romantik Duyuş Tarzı ve Türk Edebiyatı, Türkiye Günlüğü*, Sayı: 38,39,40., Ankara.

yeniden üreterek,daha güçlü bir şekilde daha fazla otorite ve prestijle donanmış olarak yeni formlar şeklinde karşımıza çıkar demektedir.” (Birkalan: 2000, 48).

Bu tespitlerden ilham alan Hande Birkalan ise şu değerlendirmeyi yapmaktadır; “*Geleneksel halk kahramanları da çömler,hikayeler ve halk dansları gibi belirli değişim süreçleri içinde karşımıza çıkarlar.Bu karşılaşmalardan biri Kemal Sunal’ın filmlerindeki İnek Şaban tiplemesidir. İnek Şaban karakterinde, geleneksel halk kahramanlarının ve Halk Felsefesi nin günümüzdeki izlerini,bir başka deyişle,modern yorumlarını görürüz. İnek Şaban kimi zaman keloğlan edasıyla masalımsı bir anlatının saf ve temiz kahramanı`, kimi zaman Nasrettin Hoca’nın nüktedanlığıyla modern bir komedyen, kimi zaman da Köroğlu’nun sosyal düzene baş kaldırısında kişileştirilen sosyal eşkıya olarak görüntülenir. İnek Şaban, Keloğlan, Nasrettin Hoca ve Köroğlu’nda çarpıcı bir şekilde betimlenen geleneksel halk kahramanları ve felsefeleri ışığında modern zamanda vücut bulmuştur, artık.” (Birkalan2000:47)*

Bu değerlendirmeler bize şunu bir kez daha gösteriyor ki çağımızda gelenek ve değişimin artık tek boyutlu değil, birden fazla boyutta irdelenmesi bir zarurettir. Günümüzde ayakta kalabilen güçlü gelenekler, modern çağda mutlaka değişime uğrayacaktır, fakat özünü yitirmeden yeni ihtiyaçlara da cevap verecektir. Birkalan’ın ifadesindeki İnek Şaban tiplemesinde gördüğümüz sadece sözel metinlerin senaryolaştırılması meselesi olmayıp, geniş çapta halk kahramanlarından ve onların felsefesinden etkilenmiş olan, halk kahramanlarının gelenek sürecinde ama değişime paralel olarak yaşam bulmasıdır.(Ersoy 2002)

Sözel metinlerin ve dolayısı ile halk kahramanlarının esin kaynağı olarak yeni bir dışa vurum formu olarak tartıştığımız söz konusu bu uygulamanın medyamıza yansıyan en son kahramanı “Ekmek Teknesi” dizisindeki Heredot Cevdet tiplemesidir ki bu karakterin etrafında oluşturulan bağlam, icra edilen ürün, icracı, icra mekânı, anlatıcı ve dinleyici, icra ortamı, anlatıcı ve dinleyici arasındaki iletişimsel ilişki gibi hususiyetler açısından değerlendirdiğimizde tıpkı modern anlamda bir hikâyeci âşık tiplemesinin canlandırıldığı görülmekte ve bu tipleme hem icra ortamındaki katılımcılar hem de elektronik kültür ortamı vasıtasıyla evlerindeki izleyiciler üzerinde icra performansı ve icra konuları açısından büyük tesir uyandırmaktadır.

Sonuç olarak önerilerimizi özetlersek, ülkemizde hangi unsurların somut olmayan ulusal kalıt olduğu ve bunların müzelenmesi gerektiği bir an önce tespit edilmeli ve söz konusu bu ürünleri bağlamında müzeleme ile ilgili hayata geçirilebilir projeler üretilerek bu projeleri hayata geçirecek ekipler oluşturulmalı ve bu ekipler de bilimsel üst kurul tarafından denetlenmelidir.

Bu günlerde üzerinde çalışmalar yapılan yerel yönetimler yasa tasarısında bu konu gündeme getirilmeli ve yerel yöneticiler kendi mücavir alanı içinde bulunan ve bağlamında müzelenmesi mümkün olabilecek unsurlardan sorumlu tutulmalıdır. Hepsinden önemlisi yerel yöneticilere bu konunun önemini kavratacak bir eğitim çalışması yapılmalıdır.

Öte yandan müzelemenin yapılacağı yerlerin yöneticileri, sivil toplum örgütleri ile bir araya gelip bilimsel kurulun tavsiyeleri doğrultusunda kendi bölgelerindeki somut olmayan kültürel olgu ve pratiklerin hem kolektif bilinç ve bir arada yaşama şuurunun oluşmasına katkıda bulunması noktasında hem de söz konusu bu mekanların turizme kazandırılması hususunda çalışmalar yapmalıdırlar

Bunlara ek olarak sözlü kültür ürünlerini elektronik kültür ortamına aktarmakla kalmayıp söz konusu ürünlerden hareketle oluşturulabilecek yeni terkiplerin medyada kullanımı üzerine çalışmalar yapılmalıdır. Bu ürünlerin gerek bağlamında müzelenmesi hususunda, gerekse elektronik kültür ortamına uyarlanıp oluşturulacak yeni terkiplerle medyada kullanımı hususunda çeşitli proje yarışmaları düzenlenmelidir.

KAYNAKÇA

CANTEK, Levent (1999), *Kolektif Kimliğin İnşasında Halk Terbiyesi ve Ritüellerin Medya Metinlerine Dönüştürülmesi*, **Folklor/Edebiyat**, C.5, S.20, s.5-14, Ankara.

BİRKALAN (2000), *Gelenek, Halk Kahramanları, Popüler Medya ve İnek Şaban*, **Folklor/Edebiyat**, C.6, S.23, s.47-53, Ankara.

EBERHARD Wolfram (2002), **Güneydoğu Anadolu'dan Aşık Hikayeleri**, Çeviren: Müfide KOCAOĞLAN VAN DER HOEVEN, T.D.K. Yay., Ankara,2002.

ÇOBANOĞLU, Özkul. (1999) **Halk Bilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Ankara, Akçağ Yayınevi

ONG, Walter J.(1995) **Sözlü ve Yazılı Kültür / Sözün Teknolojileşmesi**, (Çev. Sema Postacıoğlu Banon), İstanbul: Metis Yayınları

YILDIRIM, Dursun, (1985) *Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri*, **Erdem AKM Dergisi**, C.I, S.2, 1985:545-557.

DUNDES, Alan, (Yaz 1998) **Doku Metin ve Konteks**, (Çeviren: Metin Ekici), V/38, (106-120).

BAŞGÖZ, İlhan, (Yaz 2001) **Sözlü Anlatımda Ara Söz, Türk Hikâye Anlatıcılarının Şahsi Değerlendirmelerine Ait Bir Durum İncelemesi**, (Çeviren: Metin Ekici), VII/50, (86-105).

ERSOY,Ruhi (2002) *Sözlü Kültür Ortamı kaynaklarının Medyada Kullanılması Bağlamında Gaziantep'te Nevruzla İlgili Bir İnancın TRT Arşivine Kazandırılması Serüveni*, Halk Kültürlerinin Medya Açısından Değerlendirilmesi Uluslararası Sempozyumu, Sakarya. 12-13-14- Aralık 2002, (**Basılmamış Sempozyum Bildirisi**).